

Grabrovac kod Đakova i početak brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj

Grabrovac bei Đakovo und Beginn der Bronzezeit in Nordkroatien

Izvorni znanstveni rad
Prapovijesna arheologija

*Original scientific paper
Prehistoric archaeology*

UDK/UDC 902.01(497.5Grabrovac)“6373”
Primljeno/Received: 05. 04. 2002.
Prihvaćeno/Accepted: 15. 04. 2002.

Dr. sc. ZORKO MARKOVIĆ
Otešička 5
HR - 10000 Zagreb

Nalazište Grabrovac kod Đakova istražuje se od 1980. godine. Do danas su poznati nalazi većine lokalnih prapovijesnih kultura, od ranoneolitičke starčevačke do početka srednjega brončanog doba. Godine 1997. pronađene su tri jame s početka ranoga brončanog doba. U dvije jame, uz ranu vinkovačku keramiku pronađena je i importirana vučedolska keramika C stupnja. Među vinkovačkim nalazima nekoliko oblika i ukrasa uočeno je ovdje prvi put, čime je obogaćeno poznavanje rane faze ove kulture. Kod kasnovučedolskih nalaza također je uočeno nekoliko rjeđih ukrasa, a posebno se ističe dio žrtvenika u obliku konsekrativnih rogova, prvi takav nalaz uopće zasvjedočen u ranobrončanodobnom kontekstu. Pronađene su i karakteristične ranobrončanodobne strjelice. Vrlo dobre analogije većini materijala nalaze se na lokalitetu Hotel u Vinkovcima, ali i izvan slavonskog prostora. Rana vinkovačka kultura u početku se prostire do okolice Našica, a od okolice Požege do linije Ludbreg - Staro Čiče u isto vrijeme egzistira vučedolska kultura C stupnja (najvažniji predstavnici Apatovac i Rudina 1). Stoga je na obje strane vidljivo međusobno prožimanje, kao i na području zapadne Mađarske, Bosne i Slovenije. Kada se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj stabilizira vinkovačka kultura kasnijega A stupnja, prestaje egzistencija vučedolske kulture.

Ključne riječi: Grabrovac kod Đakova, početak ranoga brončanog doba, rana vinkovačka kultura, vučedolska kultura C stupnja, import, konsekrativni rogovi, Vinkovci, Apatovac, Rudina 1, sjeverna Hrvatska, zapadna Mađarska, Bosna, Slovenija, Srijem.

Schlüsselworte: Grabrovac bei Đakovo, Beginn der Frühbronzezeit, frühe Vinkovci-Kultur, Vučedol-Kultur der C-Stufe, Import, Konsekrationshörner, Vinkovci, Apatovac, Rudina 1, Nordkroatien, Westungarn, Bosnien, Slowenien, Sirmien.

Nalazište Grabrovac kod Đakova smješteno je na lesnoj zaravni uz jezero Jošavu (108 m n. v.), oko 3 km sjeverno od Đakova, na položaju današnje ciglane blizu sela Kuševca, te na spoju nove zaobilaznice sa starom cestom prema Osijeku.¹ Na nekoliko kilometara zaravni oko jezera pronalazeni su raspršeni objekti različitih prapovijesnih kultura. Prva zaštitna iskopavanja Muzeja Đakovštine traju od 1980. godine nekoliko godina (voditelji I. Pavlović i Z. Bojčić), a rezultati su ukazivali na vrijeme kasnog neolitika, eneolitika i brončanog doba (PAVLOVIĆ, BOJČIĆ, 1981.; PAVLOVIĆ, 1984.; MARKOVIĆ, 1984. a, 15., 22.-23.; MINICHREITER, 1990., 146., T. 8.; MARKOVIĆ, 1994., 99.,

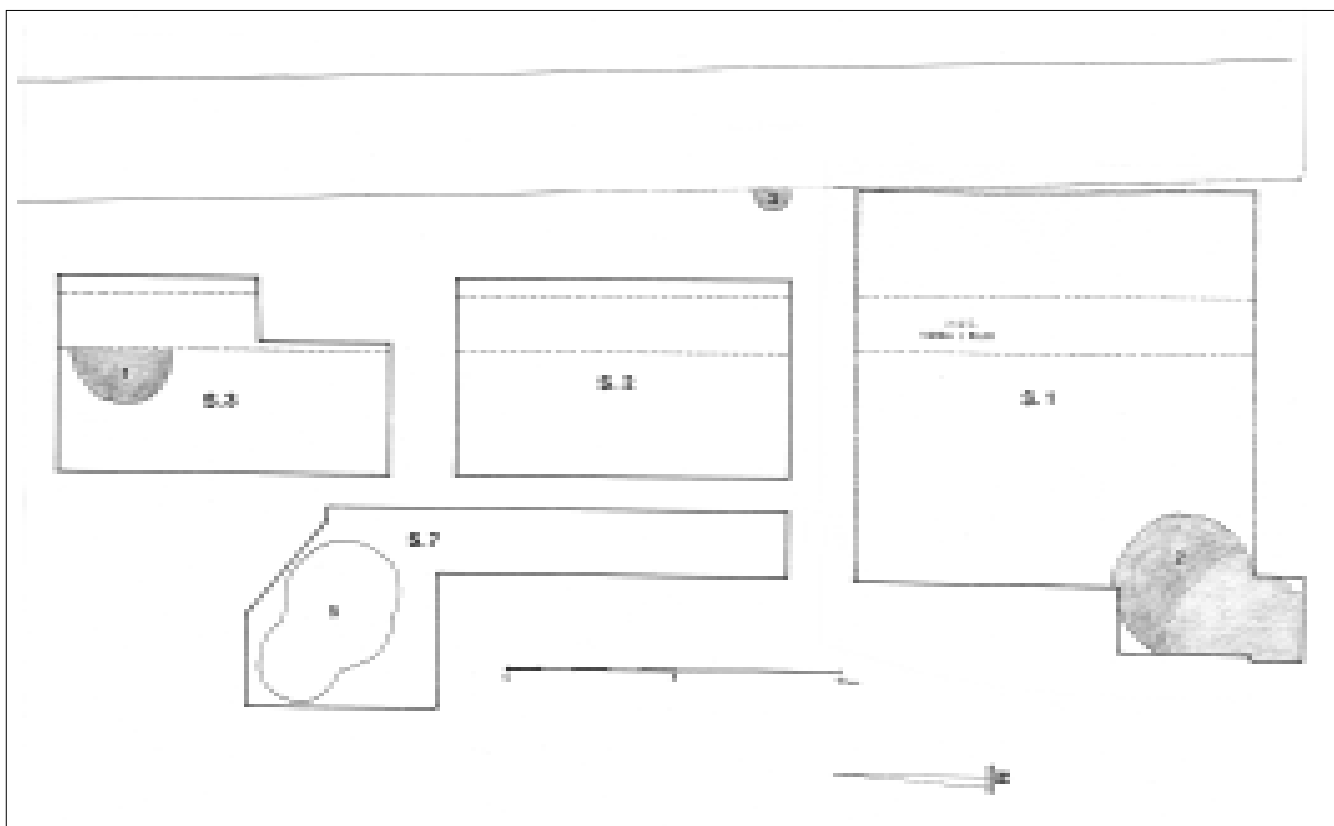
123., karta 6., 9., 11., 12., 14., 20.; ŠIMIĆ, 2000., 119.).²

Godine 1997. (od 13. kolovoza do 3. rujna) pod vodstvom A. Durmana provedeno je zaštitno iskopavanje na dijelu đakovačke zaobilaznice, ukupno 400 m² u 7 sondi. Otkriveno je pet jamskih objekata: jama 4 pripadala je ranoneolitičkoj starčevačkoj kulturi, a jama 5 ranobrončanodobnoj licenskoj i panonskoj inkrustiranoj keramici.³ Sa samog početka ranoga brončanog doba su jame 1, 2 i 3 (rana vinkovačka kultura s importom kasne vučedolske kulture) (DURMAN, 1997.; MARKOVIĆ, 2002., T. 4.-5.). Valja naglasiti da do danas na lokalitetu nisu pronađeni samostalni objekti vučedolske kulture.

1 Najljepše zahvaljujem kolegi prof. dr. sc. Aleksandru Durmanu s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koji mi je ljubazno stavio na raspolaganje za objavu dio građe s ovoga i nekih drugih vlastitih istraživanja. Zahvaljujem i na uvidu u ostalu građu, te na usmenim podacima. Crtež terena (sl. 1.) prema A. Durmanu, karta (sl. 2.) prema Z. Markoviću, a crteži materijala na T. 1.-6. Z. Marković.

2 Donedavno su bili poznati nalazi sopotske, lasinjske, retzgajarske, badenske i kostolačke kulture, licenske i panonske inkrustirane keramike. U nekim slučajevima radi se samo o importiranom materijalu.

3 Nalaze iz jame 5 objavljuje M. Martinec, OpusA za 2002.

Sl. 1. Đakovo - Grabrovac, 1997. Horizontalni nacrt položaja ranobrončanodobnih jama (prema A. Durmanu)

Abb. 1 Đakovo-Grabrovac, 1997. Horizontaler Lageplan der frühbronzezeitlichen Gruben (nach A. Durman)

ANALIZA GRAĐE IZ POČETKA BRONČANOG DOBA

Objekti 1, 2 i 3 tvore trokut, a razmak među jamama govori o dosta slobodnog prostora (sl. 1.). Jama 1 je u istraženom dijelu imala promjer oko 3 m (cilindrična jama-podrum). Jama 2 je sadržavala ostatke urušene kuće, a promjer joj je oko 4,2 m, dok je ukopana 1,1 m u dio neolitičkog jamskog objekta: u njoj je pronađeno oko 150 kg keramičkih nalaza (DURMAN, 1997.).

U 1. otkopnom sloju, uz pretežno ranovinkovačke nalaze, tu su i starčevački nalazi, te nalazi ukrašeni otiskom namotane niti (kao u jami 5) kao i dio srednjovjekovne posude.

Gruba keramika u sva tri objekta čini većinu inventara i istih je karakteristika, te je prikazujemo zajedno. U fakturi su primjese pijeska, ponekad i usitnjenog kamena. Boja se mijenja od sive i crne do smeđe i crvenkaste. Oblikovana je katkada dobro i pažljivo, no ponekad vrlo nemarno. Pretežu lonci za zalihe (većih dimenzija), te uobičajeni lonci i lončići, ponekad amforasti oblici i dublje zdjele. Većinom su ukrašeni barbotinom u donjem (trbušastom) dijelu (ponekad po cijeloj površini T. 2., 3), a vratni dio je neukrašen pa i uglačan, katkad odijeljen plastičnom trakom s otiscima prsta u njoj ili stijenci (T. 6., 2). Po kvaliteti posude, ali ne prema ukrasu, jedan primjerak ukrašen brazdastim ubadanjem motiva vertikalnog cik-caka (T. 6., 3) mogao bi se također uvrstiti u ovu kategoriju. Barbotin je često neorganizirano raspoređen, ali je vertikalno, ho-

rizontalno ili koso kaneliran. Neki lonci imaju i na obodu otisak prsta, a jedan takav je u vratnom dijelu ukrašen s dvije žlijebljene okomite linije, na truhu barbotinom, a između s dvije dugmetaste aplikacije (T. 1., 4). Jedan lončić s drškom ukrašen je većim prekrizanim linijama (T. 1., 1). Indikativna je zdjela s parom visećih jezičastih aplikacija na obodu (T. 5., 3). Jedno dno je blago udubljeno, ostala su ravna. Rijetko se javlja i vertikalno češljasto urezivanje.

Fina keramika: uglavnom se može točno razlikovati vinkovačka i kasnovučedolska. Fina vinkovačka keramika je crne i sive do smeđe boje, a u fakturi se nalaze primjese pijeska, kod uglačanih primjeraka vrlo rijetke. Fina vučedolska keramika je crne i crnosive, no ponekad i smeđe ili crvene boje (vjerojatno od gorenja), također s rijetkim primjesama pijeska u fakturi.

JAMA 3 imala je samo vinkovačke nalaze. To su vrčevi i vrčići s cilindričnim vratom i drškom, cilindrična bočica, te zdjele s izvijenim obodom, ponekad dvobojnog presjeka (T. 6., 1).

JAMA 1 među vinkovačkim nalazima ima vrčeve s drškom od oboda, koji su vučedolsko naslijeđe (T. 2., 4). Neki od pseudovrčića-lončića imaju dršku blagog X-oblika uz obod, a cilindrični vrat im je od truha odvojen nepravilnim ubodima, koji se okomito nastavljaju na truhu (T. 2., 2). Iznad ove jame pronađen je ulomak koji u vodoravnom nizu ima krupne okrugle žigosane ubode, a dolje se okomito nastavljaju sitni ubodi (T. 1., 3). Jedna kvadratična bočica ima takav okomiti ukras na uglačanom vratu te vodoravno ispod njega, a na trbušnom dijelu je ukrašena

kosim oštrim češljastim snopom linija (T. 2., 1). Lonac s neravnim dnom ukrašen je motivom okomitog žlijebljenog cik-caka do dna (T. 1., 6). Uz ove nalaze, javljaju se i zdjele s izvijenim i zadebljanim obodom. Vinkovačkoj kulturi bi mogao pripadati i ulomak amfore s ručkicama (T. 1., 7). Neke amfore imaju pseudodršku na truhu i ispod njega barbotin (T. 4., 4).

Vučedolskoj kulturi pripada rub amfore s vodoravnim cik-cakom između običnih crta (T. 1., 2). Kupa (na nozi) je ukrašena na zaravnjenom obodu motivom "lanca", te crtama ispod ručkice (T. 1., 5). Dva spojena ulomka šire noge ukrašeni su vodoravnim cik-cakom između običnih linija. I kupa i ovaj primjerak imali su bijelu inkrustaciju.

JAMA 2 među posebno finim keramičkim posuđem vinkovačkog tipa ima cilindričnu bočicu s ručicom uz obod (T. 3., 1), te vrč s cilindričnim vratom i ručicom uz obod (T. 3., 2). Osim zaobljenih, javljaju se i bikonični vrčevi i vrčiči. Pseudovrčevi s drškom uz obod imaju ponekad ispod neukrašenog vrata vodoravni niz žigosanih jamica na prijelazu u truh koji je ukrašen gustim nizovima vertikalno urezanog cik-caka (T. 4., 1). Neke slične posude ukrašene su gustim nizom kosih (cik-cak?) nepravilnih sitnih uboda (T. 2., 8). Među vrlo fine posude ubrajamo pseudovrčič s uglačanim vratom i vrlo tankim i plitkim okomitim metličastim prevlačenjem na truhu (T. 5., 1). Među brojnim karakterističnim zdjelama s naglašenim zadebljanim ili samo izvijenim obodom nalazimo bikonične i zaobljene oblike, te one s drškom od oboda ili malo ispod njega (T. 2., 5-7). Karakterističan je oblik s ručicom uz obod te donjim dijelom s barbotinom i okomitim otiscima prstiju (T. 4., 5). Nalaze se i amfore s drškicama na truhu. Dna posuda su redovito ravna.

Među brojnim vučedolskim materijalom ističu se bikonične zdjele, od kojih su neke ukrašene inkrustiranim trokutima uz negativnu cik-cak traku (T. 4., 6; T. 5., 5), a druge nepravilnim vodoravnim žljebovima s ubodima (T. 5., 6). Jedna zaobljena zdjela ukrašena je vodoravnim nizom šah-polja (T. 3., 5). Amfore i amforice imaju uz obod obične vodoravne crte ispod kojih dolazi okomiti cik-cak motiv (T. 4., 2; T. 5., 2). Na jednoj amfori iscertkani su V-trokuti u dva niza, omeđeni duborezom (T. 4., 3), a na drugoj je motiv "lanca" (duborez i rovašenje, T. 5., 4). Nekoliko amfora je ukrašeno gustim vodoravnim žljebovima s gustim ubodima (T. 3., 4). Ima i kupa (i na nozi).

Posebno značenje pripada prvome brončanodobnom ulomku konsekrativnih rogova (sedlasti žrtvenik), izuzetno bogato ukrašenom trakama s nizovima koso postavljenih krupnih ureza i uboda u žljebovima i izvan njih, na obje strane (T. 3., 3). Od ostalih izradaka spominjemo cjeđilo na dnu posude, te manje plosnate utege-pršljenove. Nađeno je više modela kotača, promjera od 4 do 9 cm, s cjevastim produžetkom otvora (T. 6., 7).

Kameni materijal nije brojnan (većinom u jami 2): dijelelovi sjekira-čekića s rupom, nožići, strugalo, te dvije karakteristične strjelice s usjekom (T. 6., 5-6). Koštani izradci jame 2 također nisu brojni, a izrađeni su od jelenjih rogova i parožaka, poput motike s rupom za dršku (T. 6., 4). Koštani ostaci sitnijih životinja pronađeni su u jami 1.

GRABROVAC PREMA DRUGIM NALAZIŠTIMA

Izuzetno dobre analogije ovome đakovačkom materijalu nalazimo na poznatome vinkovačkom lokalitetu Hotel (Tržnica), u slojevima s ranom vinkovačkom kulturom. Naročito su karakteristične zdjele sa zadebljanim izvučenim obodom, ponekad s drškom (T. 2., 6-7) (DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, Abb. 5., 6, 9, T. 5., 7, T. 6., 4; KRZNARIĆ ŠKRIVANKO, 1999., kat. jed. 102.), te zdjele s izvijenim obodom, s drškom uz rub, te katkad s barbotinom u donjem dijelu (T. 2., 5, T. 4., 5, T. 6., 1) (DIMITRIJEVIĆ, 1966., T. 12., 8, T. 13., 2; DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, Abb. 5., 10, T. 5., 1). Analogija vrčevima s drškom ispod oboda (T. 3., 2) ili od oboda (T. 2., 4) ima mnogo (DIMITRIJEVIĆ, 1966., T. 9., 1, 13, T. 14., 4, 6; DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, Abb. 5., 1-3, T. 5., 2-4, T. 6., 7-8 itd.; DURMAN, 1988., 142., kat. jed. 235.; KRZNARIĆ ŠKRIVANKO, 1999., kat. jed. 93.-98.), kao i valjkastim bočicama (T. 3., 1) (DIMITRIJEVIĆ, 1966., T. 11., 9; DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, T. 4., 3-4, T. 6., 6; KRZNARIĆ ŠKRIVANKO, 1999., kat. jed. 99.-100.).⁴ Kod ukrasa izdvajamo urezani (rjeđe brazdastožlijebljeni) vertikalni cik-cak (T. 1., 6; T. 4., 1; T. 6., 3), karakterističan za A stupanj (DIMITRIJEVIĆ, 1966., T. 13., 1, 3; DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, T. 6., 2), a nedostajući u B stupnju (DIMITRIJEVIĆ, 1966., 30.-31.; ŠIMIĆ, 1995.)⁵, kao i u šomodvarskoj kulturi ovoga kulturnog kompleksa (DIMITRIJEVIĆ, 1982. b, Abb. 8. - Szava; ECSEDEY, 1983., Pl. 4. - Zók; kod ukrasa se radi o horizontalnom cik-caku.). U ovim vinkovačkim slojevima nalaze se i dobre analogije C stupnju (slavonski tip) vučedolske kulture, primjerice ukrašenim kupama s ručicom uz obod (T. 1., 5) (DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, T. 7., 1, T. 8., 1), te amforama s horizontalnim cik-cakom ispod oboda (T. 1., 2) i vertikalnim na vratu ispod toga (T. 4., 2; T. 5., 2) (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., T. 12., 4, 8, T. 13., 3; DIMITRIJEVIĆ, 1982. b, Anm. 100.; DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, T. 4., 8, T. 6., 1, T. 7., 4), kao i onima koje su ukrašene nizovima visećih i stojećih trokuta (T. 4., 3) (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., T. 13., 3). Vrlo dobre analogije i ranovinkovačkom i kasnovučedolskom (C stupanj) materijalu nalazimo u jednom karakterističnom zatvorenom nalazu ovog nalazišta, jami 47.⁶

Kod ukrasa vinkovačke keramike zapažamo neke do sada neuočene motive, izvedene sitnim ubodima okomito i vodoravno na vratu i truhu (T. 1., 3; T. 2., 1-2). Tehnika sitnog bockanja je inače poznata u Vinkovcima, ali u drukčijoj koncepciji (DIMITRIJEVIĆ, 1966., T. 13., 1, okomiti cik-cak, ovdje slično na T. 2., 8).⁷ Također je do sada nepoznat pseudovrčič s metličastim urezivanjem na truhu (T. 5., 1). Dugmetaste aplikacije (T. 1., 4) imaju analogije

4 Ovaj oblik, čini se, ne postoji u vinkovačkoj kulturi B stupnja.

5 Sarvaš je izvanredan primjer postojanja B stupnja i izvan Vinkovaca!

6 U pripremi za objavu. Točnije, dva predmeta su kod objave vjerojatno slučajno razdvojena na vučedolski i vinkovački horizont: DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, 33., T. 2., 4, T. 5., 5.

7 Pretpostavlja se da vinkovačkoj kulturi pripada i lonac s dvije drške, ukrašen vodoravnim nizovima sitnih uboda na truhu, objavljen kao vučedolski: DURMAN, 1988., 108., kat. jed. 115.

u Vinkovcima (DIMITRIJEVIĆ, 1966., T. 10., 2-3, 11; DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, T. 5., 5), ali ne u kombinaciji s okomitim linijama na vratu. Kod rjeđih vučedolskih ukrasa na zdjelama izdvajamo nizove šahovskih polja (T. 3., 5) i vodoravne žljebove s ubodima (T. 5., 6).⁸ Kod cik-caka na bikoničnim zdjelama primjećuje se nemarna izvedba (T. 5., 5). Među oblicima vinkovačke kulture do sada nije uočen oblik vrčića sličnog tintarnici u profilu (T. 2., 1). Također, prvi put izdvajamo oblik zdjele s parom aplikacijapseudoručica na obodu (T. 5., 3): analogije takvim aplikacijama-ručicama na obodu nalazimo, primjerice, u oblicima kasne moravske vrpčaste (Schnur) keramike (BUCHVALDEK, 1978., Obr. 7., D, H; BUCHVALDEK, 1981., T. 4., 6-7, 9, 13), te u ranijoj šomođvarskoj kulturi (BONDÁR, 1995., Nr. 62, 78, 179), a javljaju se i u varijantama gdje su probušene (BUCHVALDEK, 1978., Obr. 5., 5)⁹. Kod vučedolske keramike izdvajamo i ukras od šest stisnutih vodoravnih žljebova s gustim ubadanjem (T. 3., 4), kojemu je teško naći pravu analogiju (DIMITRIJEVIĆ, 1966., T. 8., 1).

Poseban je slučaj nalaza prvih brončanodobnih konsekrativnih rogova iz jame 2 (T. 3., 3). Takve je oblike od kostolačkih uzora tražio S. Dimitrijević, koji se složio s tezom R. R. Schmidta o povezanosti vučedolskoga kruga s egejskim prostorom (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., 18.-19.). Temama simbolike, porijekla i rasprostranjenosti ovakvih žrtvenika, ne samo u vučedolskoj kulturi, nego i cijeloj prapovijesti, kod nas se, ipak, najviše bavila Marina Miličević (Hoti u nekim radovima) (MILIČEVIĆ, 1988.; HOTI, 1989.; HOTI, 1993., 2.-42.).¹⁰ Ona je na Vučedolu ustvrdila postojanje nekoliko cijelih i niza ulomaka ovakvih žrtvenika, koji su nestali godine 1991. Kako autorica naglašava, pojava konsekrativnih rogova vezana je uz prastari kult plodnosti i poštivanja Velike Majke, rasprostranjen od neolitika (a možda i prije) na tlu Srednje Europe i Podunavlja, zatim od Male Azije i Grčke do Španjolske, te je predindoeuropskog porijekla. Naš primjerak po bogatoj ornamentici blizak je onome sa Sarvaša (SCHMIDT, 1945., 106., T. 50., 3), ali još više onome iz Dunaszekcsőa (HOTI, 1989., T. 4., 3 a-b), gdje je potvrđena na istom lokalitetu i šomođvarska kultura (BONDÁR, 1995., 251.). S tim kultom povezana je i pojava bukranija (uopće bovidi), pa bi se na taj način ovome približili i samostalno stojeći keramički rogovi s istodobnoga kasnovučedolskog nalazišta Rudina 1 (između Koprivnice i Križevaca) (MARKOVIĆ, 1981., 235., T. 19., 1-5, 7, 9), a i ritualni grob s glavom goveda na istom lokalitetu (MARKOVIĆ, 1981., 227., bilješka 27.).¹¹

Naš model kotača (T. 6., 7) ima mnogo analogija u eneolitiku i brončanom dobu. Na Vučedolu je model kola

registriran već u badenskoj kulturi¹² kao i u Mađarskoj (KALICZ, 1976., Ris. 4 - Budakalasz i Szigetszentmarton). U vrijeme vučedolske kulture opet ga nalazimo na Vučedolu (Streimov vinograd) (DURMAN, 1988., 146., kat. jed. 24.), a u šomođvarskoj kulturi na lokalitetu Börzönce (BONDÁR, 1995., Nr. 422., također brojni pojedinačni modeli kotača, 445.-446., 452.-457.). Mnogo je modela kotača različitih veličina pronađeno na vinkovačkim iskopavanjima (neobjavljeno). Kotač je pronađen i u Apatovcu (C stupanj vučedolske kulture) (MARKOVIĆ, 1981., 238.), te među kasnovučedolskim nalazima na Slavci u Novoj Gradiški (SKELAC, 1997., T. 6., 4).

Motike od roga (T. 6., 4) imaju analogije u vučedolskom sloju Vinkovaca (DURMAN, 1988., 66., kat. jed. 5.), ali i na Rudini 1 (MARKOVIĆ, 1981., T. 9., 1-2). Karakteristične ranobrončanodobne strjelice s urezom za nasad (T. 6., 5-6) slične su kod zvonastih pehara povezanih s vrpčastom keramikom (BUCHVALDEK, 1978., Obr. 5., 7), a identične kasnije kod starije faze Nitra-kulture (VLADÁR, 1981., 213.-215., T. 6., 4, 7-9). No u donekle sličnoj izvedbi one se javljaju već u sloju A-3 u Vinkovcima, uz vrč kasno-lasinjskih-recgajarskih obilježja (DIMITRIJEVIĆ, 1982. b, Abb. 6., 4).

Posebno spominjemo srodne nalaze iz Đakovštine: u Viškovicima je situacija slična kao na Grabrovcu (lokalitet nosi imena Viškovački vinogradi, Petljak i Gradina), a među površinskim nalazima su i vinkovački i C stupanj vučedolske kulture (DEKKER, 1959., 19., sl. 21., sl. 23. gore; DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., 38.; MINICHREITER, 1978., 40.; MARKOVIĆ, 1982., 95.-96.; MARKOVIĆ, 1984. b; MARKOVIĆ, 1994., karta 16., T. 38.). U blizini je vinkovačka kultura (bez vučedolskih nalaza) utvrđena i na lokalitetu Budrovci - Jabučanje (MARKOVIĆ, 1982., 95.).

Moramo se osvrnuti i na prilike na mađarskim naseljima šomođvarske kulture s kasnovučedolskim importom. To su prije svega Szava (ECSÉDY, 1978., T. 6., 9, T. 9., 11-13, T. 15.; DIMITRIJEVIĆ, 1982. b, 451.) i Nagyarpad u Baranji (BÁNDI, 1981., 24., T. 1., 1-2, 7, T. 2., 1-2, T. 5. 8, T. 7., 1, 4, T. 8., 21), te Börzönce u županiji Zala (BONDÁR, 1995., 209., Nr. 192, 252, 425, 430).¹³ Na lokalitetu Zók - Várhegy je situacija nakon iskopavanja I. Ecsedija ovakva: čisti šomođvarski sloj nalazi se iznad sloja s kasnovučedolskim nalazima (jama 36/1977, s kalupima za bojne sjekire, pripada možda prijelazu stupnja B2/C) (ECSÉDY, 1983., 87.-88., Fig. 28., okomiti profil, Fig. 29.-37.). U svakom slučaju, pojavljivanje kasne vučedolske kulture (C stupnja) nije samo posebnost vinkovačke nego i šomođvarske kulture (tj. kao import), što nije čudno jer se radi o istome ranobrončanodobnom kompleksu Vinkovci - Somogyvár (DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, 21.-23.; DIMITRIJEVIĆ, 1982. b, 447.-455.; ECSÉDY, 1978.; ECSÉDY, 1983.; BONDÁR, 1995., 220.-226., 250.-254., Fig. 19.; KALICZ-SCHREIBER, KALICZ, 1999., 93.-94.).

8 Slične, ali obične ureze i nešto drukčiji položaj ima zdjela iz Apatovca: MARKOVIĆ, 1981., T. 3., 7.

9 Zvonasti pehari u grobovima vrpčaste keramike u Vikleticama. Pregled ovih ručica u ranobrončanodobnim kulturama daje DIMITRIJEVIĆ, B., 1997., tip 5, sl. 10. i dalje.

10 Ovdje su podrobno i opširno prikazani svi poznati primjerci takvih i sličnih žrtvenika, s tumačenjem i opsežnom bibliografijom.

11 Na ovaj način još se bolje može objasniti ritualni grob s govedom glavom u jami 4 na središnjoj zaravni naselja (podrobnije MARKOVIĆ, 1994., 55.-56.)

12 Zahvaljujem dr. sc. A. Durmanu na uvidu u neobjavljeni materijal i informaciji.

13 Među ukrašenim kupama se može, međutim, očekivati i neki primjerak Makó-kulture.

OSVRT NA POČETAK BRONČANOG DOBA U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

U vrijeme rane vinkovačke kulture u istočnoj Slavoniji, egzistira vučedolska kultura C stupnja na prostoru zapadno od istočnog ruba Požeške kotline (prema tezi S. Dimitrijevića), prema današnjem stanju istraživanja do okolice Zagreba uz Savu (Staro Čiče kod Velike Gorice) te do okolice Koprivnice i Ludbrega uz Dravu (DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, 16.-17.; MARKOVIĆ, 1981.; DURMAN, 1983.; SKELAC, 1997., 222., T. 6.; ŠIMEK, 1997., 118.; MARKOVIĆ, 2002.). Na tom prostoru (uključivši i Banovinu) registrirali smo danas 16 kasnovučedolskih nalazišta (izuzimajući Mikleušku, kraj B-2 stupnja), ne računajući metalne nalaze (sl. 2.). Najraniji vučedolski prodor ovdje je uz Savu do Mikleuške kod Kutine (MARKOVIĆ, 1981., 222.-223., T. 1.; BOBOVEC, 1992.). Najkarakterističniji predstavnici C stupnja su danas u ranoj fazi Apatovac - Hum (MARKOVIĆ, 1981., 236.-239., T. 3.-5.), a u jednoj kasnoj, već degeneriranoj fazi Rudina 1 kod Koprivničke Rijeke (MARKOVIĆ, 1981., 223.-236., T. 7.-19.), te Martinac (MARKOVIĆ, 1981., 221., T. 2., 5-8). Na sva tri ova lokaliteta su pronađene cilindrične bočice (Apatovac - MARKOVIĆ, 1981., T. 4., 9; Rudina 1 - MARKOVIĆ, 1981., T. 10., 2; Martinac - MARKOVIĆ, 1981., T. 2., 7), u Martinacu loše oblikovana imitacija vinkovačkog vrčića s drškom ispod oboda (MARKOVIĆ, 1981., T. 2., 8), a na Rudini 1 jedini primjerak bikonične zdjele s drškom od oboda, kao u vinkovačkoj kulturi (MARKOVIĆ, 1981., T. 18., 5), te dugmetaste plastične aplikacije (MARKOVIĆ, 1981., T. 15., 5, T. 17., 1). Blizu ovog područja oko Koprivnice, Bjelovara i Ludbrega je šomodvarsko nalazište Börzönce (hrv. Breznica) sa serijom vrčeva i vrčića vinkovačkoga i vučedolskog tipa, ali gotovo isključivo od oboda (BONDÁR, 1995., Fig. 12., 16.), sličnih onima na Rudini 1 (MARKOVIĆ, 1981., T. 7., 2, 5, 6, 10-12, T. 8., 2-3, T. 12., 1, 8, T. 15., 1, T. 18., 1). K ovoj skupini vrčeva pribrajamo i poznati bogato ukrašeni vrč iz Velikog Trojstva (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., T. 16., 6). Njima su bliski vrčevi Iga I (slovenski tip) i Zecova (zapadnobosanski tip), također iz C stupnja (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., T. 18., 1-2, 6; BENAC, 1959., 30.-32., T. 8., 3, T. 11., 1-2). No kako je poznato, takvi vrčevi javljaju se i u ranoj vinkovačkoj kulturi, u Vinkovcima i Đakovu, kao naslijeđe iz klasične vučedolske kulture.

Na prostoru sjeverozapadne Hrvatske danas znamo za pet vinkovačkih nalazišta. Nalazišta u Drljanovcu (MAJNARIĆ-PANĐIĆ, 1981.; DURMAN, 1982., 41.-42., T. 8.-7.) i Delovi - Poljane 1 (MARKOVIĆ, 1984. c, 295., T. 1., 1-6) objavljena su, a ostala spomenuta (sl. 2.) (MARKOVIĆ, 2002.). Pritom, još jednom valja naglasiti da su nalazi iz Delova (s plastičnim rebrima na truhu) izrazito kasniji i da pripadaju kasnom A ili već B stupnju vinkovačke kulture. U Slavoniji danas kartiramo 23 nalazišta vinkovačke kulture, u što trenutačno ne ubrajamo lokalitete na kojima se nalazi isključivo Bebrina-tip kasne vinkovačke kulture (sl. 2.). Još jednom podcrtavamo da je, osim u Vinkovcima, B stupanj dokazan i na Sarvašu, što je poznato

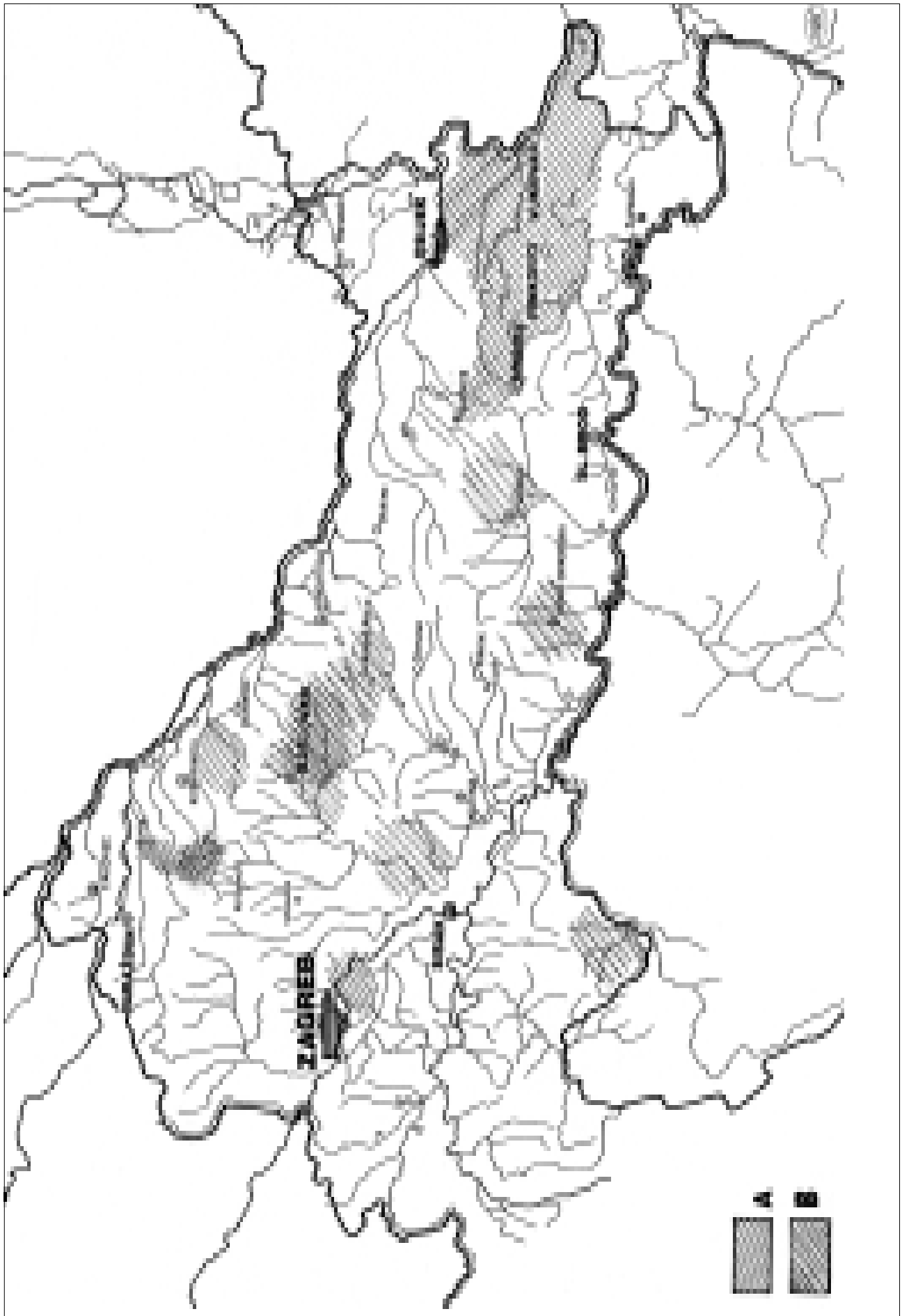
nakon novijih iskopavanja J. Šimić (ŠIMIĆ, 1995., 15.-17.).¹⁴ Na sva tri nalazišta na Vučedolu registrirani su i vinkovački nalazi, ali zasad nije jasno u kojem odnosu prema najkasnijoj vučedolskoj kulturi, iako je logično pretpostaviti da se radi o sličnoj situaciji kao u Vinkovcima i Đakovu (SCHMIDT, 1945., 12., T. 53., 4; za iskopavanja A. Durmana: MARKOVIĆ, 1994., 16.).

Istočno od Iloka vinkovačka kultura se prostire sve do Zemuna, dakle u čitavom Srijemu (BONDÁR, 1995., 251.-254., Fig. 19.), a u Slavoniji zapadno sve do okolice Našica traje rana vinkovačka kultura. Njoj je istodoban C stupanj vučedolske kulture, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj do linije Ludbreg - Staro Čiče, a u Slavoniji do okolice Požege i Nove Gradiške na zapad. No C stupanj postoji i u dijelu mađarske Baranje (Lánycsók, a možda djelomice i Zók) (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., 38.-41.; DIMITRIJEVIĆ, 1982. b, 452.; ECSEDY, 1983., 87.-88., Fig. 10.-11., 21.-24., 28.-37., Pl. 2.-3. itd.). U tome stupnju, očito ranobrončano-dobnog trajanja, kako se vidi po nalazu iz Grabrovca kod Đakova (dio žrtvenika u obliku konsekrativnih rogova), još uvijek žive stari vučedolski kultovi koji su preuzeti nekada od autohtone predindoeuropske populacije¹⁵, što svakako baca novo svjetlo na naše predodžbe o kultu u vinkovačkoj kulturi. Jer, što u ranovinkovačkom naselju radi kulturni simbol stanovnika koji imaju strano poimanje svijeta? Smatramo da se, iako ne možda posve mirno, radi o preuzimanju mnogih starih običaja od (eventualno novih, indoeuropskih) ne mnogobrojnih nositelja novog kulturnog izraza, rane faze vinkovačke kulture. Pritom, ne ulazimo ovdje u problem kretanja ove populacije (jug-sjever ili pak obrnuto, sjever-jug, kako neki misle) nakon formiranja nama poznate fizionomije ove kulture.

U susjedstvu sjevernohrvatskih nalazišta C stupnja vučedolske kulture je i zapadnobosanski tip (inzistiramo na podjeli u dva stupnja, jer je Hrustovača starija i odgovara otprilike Mikleuški), koji najbolje prezentiraju Zecovi (BENAC, 1959.; MARKOVIĆ, 2002.). Ovdje je sasvim razumljivo prožimanje s vinkovačkom kulturom iz sjeverne Hrvatske, no kod južnobosanskog tipa (Debelo brdo) takvi kontakti su ostvareni posredstvom Belotić-tipa vinkovačke kulture, koji se prostire u zapadnoj Srbiji i istočnoj Bosni (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., Abb. 8., 5, 8-9; DIMITRIJEVIĆ, 1982. a, 22.). U Sloveniji i dijelu Austrije egzistira slovenski tip, koji doduše kod ukrasa i oblika dijela posuda na Igu pokazuje dosta srodnosti s matičnim prostorom klasične vučedolske kulture u Slavoniji, ali snažno odudara od fizionomije vučedolske kulture kakvu poznajemo iz Apatovca i Rudine 1 (DIMITRIJEVIĆ, 1977.-1978., 41.-42., Abb. 6., T. 18.). Stoga se ne slažemo s tezom S. Dimitrijevića o pripadnosti Apatovca slovenskome tipu, što bi posebno bilo čudno uz susjednu Rudinu, koju je isti autor uvrstio u slavonski tip (DIMITRIJEVIĆ, 1982. b, Anm.

14 Postoji mogućnost da se u horizontalnoj stratigrafiji ovog prostranog tella pronađe i rani vinkovački sloj, što je logično zbog znatnog vučedolskog sloja: oc. 7., 12.

15 Što znači da ta vjerovanja ne iščezavaju, kako se prije smatralo, s dolaskom vinkovačke kulture: MARKOVIĆ, 1994., 52.

Sl. 2. Nalazišta početka ranoga brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj

Abb. 2 Fundorte des Beginns der Frühbronzezeit im nördlichen Kroatien (s. Verzeichnis der Fundorte)

89.)! Kronološki se možemo složiti s Bojanom Dimitrijević kada Rudinu 1 uvrštava između Iga I i Parta, ali ne u smislu atribucije slovenskom tipu (DIMITRIJEVIĆ B., 1997., 42.-44.).¹⁶ Ostajemo pri tvrdnji da se na prostoru oko Koprivnice, Križevaca i Bjelovara radi o jednom posebnom tipu u okviru C stupnja vučedolske kulture (Apatovac u ranoj, a Rudina 1 u kasnoj fazi). Najkasniji predstavnici vučedolske kulture su osim ova dva nalazišta još i Orovački vinogradi (MARKOVIĆ, 1981., 239.-240.)¹⁷, Martinac i Ludbreg - Katalena (ŠIMEK, 1997., 118., br. 352.). Kada se ovdje sasvim udomačuje vinkovačka kultura, vučedolske više nema jer je apsorbirana u novi kulturni izraz.

Zaključno možemo istaknuti kako je nalazište Grabrovac kod Đakova dalo nekoliko novih elemenata poznavanju rane vinkovačke kulture. Posebno je važan i prvi, nedvojbeno ranobrončanodobni primjerak konsekrativnih rogova, koji uz nekoliko novih elemenata vučedolske kulture unosi više svjetla i u dosadašnja razmatranja o kultu ranobrončanodobnih kultura. Važan dio je i nepostojanje samostalnog sloja eneolitičke vučedolske kulture na ovom nalazištu. Nakon određenog vremena međusobnog prožimanja, vinkovačka kultura se širi na cijeli prostor sjeverne Hrvatske.¹⁸

- 16 Slovenski tip autorica dijeli na stariji (Ig I) i mladi (Parte): DIMITRIJEVIĆ B., 1997., 51.-52.
 17 Orovački vinogradi: iskopavanje G. Jakovljevića počelo je 2001. godine.
 18 Za ljubazni uvid u građu i neobjavljene ranobrončanodobne podatke u Arheološkome muzeju u Zagrebu zahvaljujem prvenstveno voditeljici Pretpovijesne zbirke, muzejskoj savjetnici Dubravki Balen-Letunić.

A. Nalazišta vinkovačke kulture (*Fundorte der Vinkovci - Kultur*: 1. Ilok, 2. Bapska - Vikarevac, 3. Lovas, 4. Opatovac, 5. Sotin, 6. Orolik, 7. Stari Jankovci, 8. Privlaka, 9. Vučedol (3 lok.), 10. Vukovar, 11. Dalj, 12. Vinkovci, 13. Sarvaš, 14. Nemetin, 15. Osijek, 16. Stari Mikanovci, 17. Viškovci, 18. Đakovo, 19. Budrovci, 20. Razbojište, 21. Vukojevci - Srdelovac, 22. Drljanovac (2 lok.), 23. Delovi, 24. Vlajslav, 25. Apatovac - Gradec

B. Nalazišta najkasnije vučedolske kulture (*Fundorte der spätesten Vučedol - Kultur*: 1. Ciglenik, 2. Nova Gradiška, 3. Velika Barna, 4. Babinac Severinski, 5. Orovac, 6. Veliko Trojstvo, 7. Martinac, 8. Letičani - Grginac, 9. Narta, 10. Prnjarovac kod Križa, 11. Koprivnička Rijeka - Rudina 1, 12. Apatovac - Hum, 13. Veliki Kalnik, 14. Ludbreg, 15. Gorička kod Dvora na Uni, 16. Staro Čiče kod Velike Gorice

Sl. 2. Nalazišta vinkovačke i vučedolske kulture

Abb. 2 *Fundorte der Vinkovci und Vučedol - Kultur*

LITERATURA

- BÁNDI, G., 1981., Über die Entstehung der frühbronzezeitlichen Zivilisation von Transdanubien, *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, MittArchIns 2*, Budapest, 21.-27.
 BENAC, A., 1959., Slavenska i ilirska kultura na prethistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora, *GZM XI*, Sarajevo, 13.-51.
 BOBOVEC, A., 1992., Tragovi vučedolske kulture na području Moslavine, *ZborMosl 2*, Kutina, 9.-21.
 BONDÁR, M., 1995., Early Bronze Age Settlement Patterns in Southwest Transdanubia, *Anateus 22*, Budapest, 197.-268.
 BUCHVALDEK, M., 1978., Otázka kontinuity v českomoravském mladším eneolitu (Zur Frage der Kontinuität im jüngeren Äneolithikum in Böhmen und Mähren), *Praehistorica VII-Varia archaeologica 1*, Praha, 35.-64.
 BUCHVALDEK, M., 1981., Das Karpatenbecken und die Schnurkeramik in Böhmen und Mähren, *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, MittArchIns 2*, Budapest, 41.-48.
 DEKKER, H., 1959., Đakovo i njegova okolica kroz kulturno-historijske spomenike, Đakovo
 DIMITRIJEVIĆ, S., 1966., *Rezultati arheoloških iskopavanja na području vinkovačkog muzeja od 1957. do 1965. godine, ActaMC 1*, Vinkovci
 DIMITRIJEVIĆ, S., 1977.-1978., Zur Frage der Genese und Gliederung der Vučedoler Kultur in dem Zwischenstromlande Donau-Drau-Sawe, *VAMZ X-XI*, Zagreb, 1.-96.
 DIMITRIJEVIĆ, S., 1982. a, Die frühe Vinkovci-Kultur und ihre Beziehungen zum Vučedoler Substrat im Lichte der Ausgrabungen in Vinkovci (1977./1978.), *OpusA 7*, Zagreb, 7.-36.
 DIMITRIJEVIĆ, S., 1982. b, Zu einigen chronologischen Fragen des panonischen Aeneolithikums, *Germania 60/2*, Frankfurt a/M, 425.-458.
 DIMITRIJEVIĆ, B., 1997., *Uloga vučedolske kulture u genezi njezinih nasljednika, magistarski rad*, Zagreb
 DURMAN, A., 1982., Prilog stratificiranju Kevderc-Hrnjevac tipa Retz-Gajarske kulture, *OpusA 7*, Zagreb, 37.-46.
 DURMAN, A., 1983., Gradišće u Starom Čiču-brončanodobni tell, *ObavijestiHAD XV/2*, Zagreb, 26.-27.
 DURMAN, A., 1988., *Vučedol-treće tisućljeće p. n. e.*, katalog, Zagreb
 DURMAN, A., 1997., *Grabrovac-đakovački prapočetak*, katalog, Đakovo
 ECSEDEY, I., 1978., Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien, *JPMÉ 23*, Pécs, 97.-136.
 ECSEDEY, I., 1983., Ásatások Zók-Várhegyen (1977.-1982.) (Ellőzetes jelentés), *JPMÉ 27*, Pécs, 59.-105.
 HOTI, M., 1982., Novi nalazi konsekrativnih rogova na Vučedolu, *OpusA 14*, Zagreb, 33.-43.
 HOTI, M., 1993., *Prethistorijski korijeni nekih aspekata grčke religije, doktorska disertacija*, Zagreb
 KALIZC, N., 1976., Novaja nahodka modeli povozki epohi eneolita iz okrestnosti Budapešta, *SovArh 2*, Moskva, 106.-117.
 KALICZ-SCHREIBER, R., KALICZ, N., 1999., A Somogyvár-Vinkovci-kultúra és harangedény Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában, *Savaria 24/3*, Szombathely, 83.-94.
 KRZNAŘIĆ ŠKRIVANKO, M., 1999., Bakreno i rano brončano doba, *Vinkovci u svijetu arheologije*, katalog, Vinkovci, 21.-29., 91.-103.
 MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1981., Urnengrab der Vinkovci-Kultur aus Drljanovac, *AIug 20-21*, Beograd, 37.-39.
 MARKOVIĆ, Z., 1981., Vučedolska kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *AVes 32*, Ljubljana, 219.-271.
 MARKOVIĆ, Z., 1982., Prilog poznavanju prethistorijskih nalazišta u Đakovštini, *ZborMuzĐak 2*, Đakovo, 93.-103.
 MARKOVIĆ, Z., 1984. a, Neka pitanja neolitika, eneolitika i brončanog doba našičkog kraja i Đakovštine, *IzdanjaHAD 9*, Zagreb, 13.-29.
 MARKOVIĆ, Z., 1984. b, Novi lokalitet vinkovačke kulture kod Đakova, *GSM 48-49*, Vukovar, 4.-7.

- MARKOVIĆ, Z., 1984. c, Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja terena oko Delova, *PodrZbor 84*, Koprivnica, 295.-308.
- MARKOVIĆ, Z., 1994., *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba, Problem kontinuiteta stanovništva i kultura sjeverne Hrvatske od ranog neolita do početka brončanog doba*, Koprivnica
- MARKOVIĆ, Z., 2002., Ranobrončanodobna faza vučedolske kulture u zapadnoj Bosni i sjevernoj Hrvatskoj, *GodCenBallsp-Spomenica Alojza Benca*, Sarajevo, u tisku
- MILIČEVIĆ, M., 1988., Religija vučedolske kulture, u katalogu *Durman, Vučedol-treće tisućljeće p. n. e.*, Zagreb, 30.-31.
- MINICHREITER, K., 1978., Rekognosciranje arheoloških lokaliteta na terenu Đakovštine, *GSM 37*, Vukovar, 38.-41.
- MINICHREITER, K., 1990., Arheološka istraživanja u Slavoniji i Baranji od 1985. do 1988. godine, *AnaliOs 7*, Osijek, 141.-170.
- PAVLOVIĆ, I., 1984., Rezultati arheoloških iskopavanja na lokalitetu Grabrovac u god. 1980., *IzdanjaHAD 9*, Zagreb, 53.-61.
- PAVLOVIĆ, I., BOJČIĆ, Z., 1981., Ciglana "Grabrovac", Đakovo-prehistorijsko naselje, *ArhPregl 22*, Beograd, 27.-28.
- SCHMIDT, R. R., 1945., *Die Burg Vučedol*, Zagreb
- SKELAC, G., 1997., Prapovijesno nalazište Slavča, *OpusA 21*, Zagreb, 217.-225.
- ŠIMEK, M. I DR., 1997., Županija varaždinska, *Registar SZH 2*, Bjelovar, 95.-144.
- ŠIMIĆ, J., 1995., Ranobrončanodobno naselje na lokalitetu "Gradac" u Sarvašu, s naročitim obzirom na analizu keramičkog materijala, *OsjZbor 21*, Osijek, 5.-35.
- ŠIMIĆ, J., 2000., *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom*, BSB, knj. 2, Zagreb-Osijek
- VLADÁR, J., 1981., Die Problematik der Frühbronzezeit in der Slowakei, *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, MittArchIns 2*, Budapest, 211.-221.

Zusammenfassung

Grabrovac bei Đakovo und Beginn der Bronzezeit in Nordkroatien

Der Fundort Grabrovac bei Đakovo in Slawonien wird vom Regionalmuseum in Đakovo seit dem Jahr 1980 erforscht. Bis 1997 wurden Funde aus dem Neolithikum (Starčevo- und Sopot-Kultur), Äneolithikum (alle Kulturen mit Ausnahme der Vučedol-Kultur), und bis zum Ende der frühen Bronzezeit (Licene-Keramik, pannonische inkrustierte Keramik) entdeckt. Im Jahr 1997 wurden 3 Gruben der frühen Vinkovci-Kultur entdeckt. In zweien davon befand sich importierte Vučedol-Keramik der C-Stufe (Abb. 1)¹⁻⁴. Die meisten Analogien im Material bestehen in den Schichten mit der frühen Vinkovci-Kultur und dem Import der C-Stufe der Vučedol-Kultur am bekannten Fundort Vinkovci–Hotel/Tržnica⁶⁻¹⁰ usw. Die gesamte grobe Töpferware weist die gleichen Eigenschaften auf und läßt sich nicht unterteilen: Ihre Farbe ist grau und schwarz bis braun und rötlich. Sehr häufig kommt im unteren Teil der größeren und kleineren Töpfe Barbotin vor, und der Halsteil ist meistens undekoriert, manchmal mit einem plastischen Band mit Fingerabdrücken (T. 6, 2) oder knopfförmigen Applikationen (T. 1, 4) versehen, selten mit gekreuzten eingeritzten Linien verziert (T. 1, 1). Barbotin wurde unregelmäßig aufgetragen, ist aber sehr häufig vertikal, horizontal oder schräg kanelliert. Für den Beginn der Bronzezeit sind die paarweise vorkommenden Scheinhenkel an der Gefäßlippe (T. 5, 3) charakteristisch, die in der Vinkovci-Kultur zum ersten Mal hier verzeichnet werden konnten²⁰⁻²².

Die Feinkeramik läßt sich klar in die von Vinkovci und von Vučedol einteilen. Die Vinkovci-Keramik ist schwarz und grau bis braun, während die von Vučedol überwiegend schwarz und grau ist. Charakteristische Vinkovci-Formen sind: verschiedene Schüsseln mit flacher, umgebogener Lippe, manchmal mit einem Henkel an der Lippe oder mit Barbotin im unteren Teil (T. 2, 5-7, T. 4, 5, T. 6, 1); kleinere oder größere Becher mit Henkel unter der Lippe (T. 3, 2) oder direkt an der Lippe angesetzt (T. 2, 4); zylindrische Fläschchen mit kleinem Henkel an der Lippe (T. 3, 1); Scheinkrüge/-becher (T. 2, 2, T. 4, 1, T. 5, 1). Es kommen auch Amphorenformen vor (T. 4, 4). Bisher wurde das Vorkommen der kleinen viereckigen Flasche noch nicht verzeichnet (T. 2, 1).

Die charakteristische Verzierung ist die vertikale Zickzacklinie, manchmal kombiniert mit einem horizontalen Band eingestempelter Löcher (T. 1, 6, T. 4, 1, T. 6, 3). Mehrere Gefäße sind mit bisher selten vorkommenden Reihen von kleinen Stichen dekoriert, die horizontal, vertikal und schräg über Hals und Bauch des Gefäßes verteilt sind und manchmal mit runden Stempelmustern oder dichten Kammstrichmustern vorkommen (T. 1, 3, T. 2, 1, 2, 8).

Charakteristische Spät-Vučedol-Formen sind: Trinkschalen (auch Kelche) mit flach gearbeiteter und verzierter Lippe und kleinem Henkel am Rand (T. 1, 5),

größere und kleinere Amphoren (T. 1, 2, T. 3, 4, T. 4, 2, 3, T. 5, 2, 4) sowie auch zahlreichere bikonische oder seltener bauchige Schüsseln (T. 3, 5, T. 4, 6, T. 5, 5, 6).

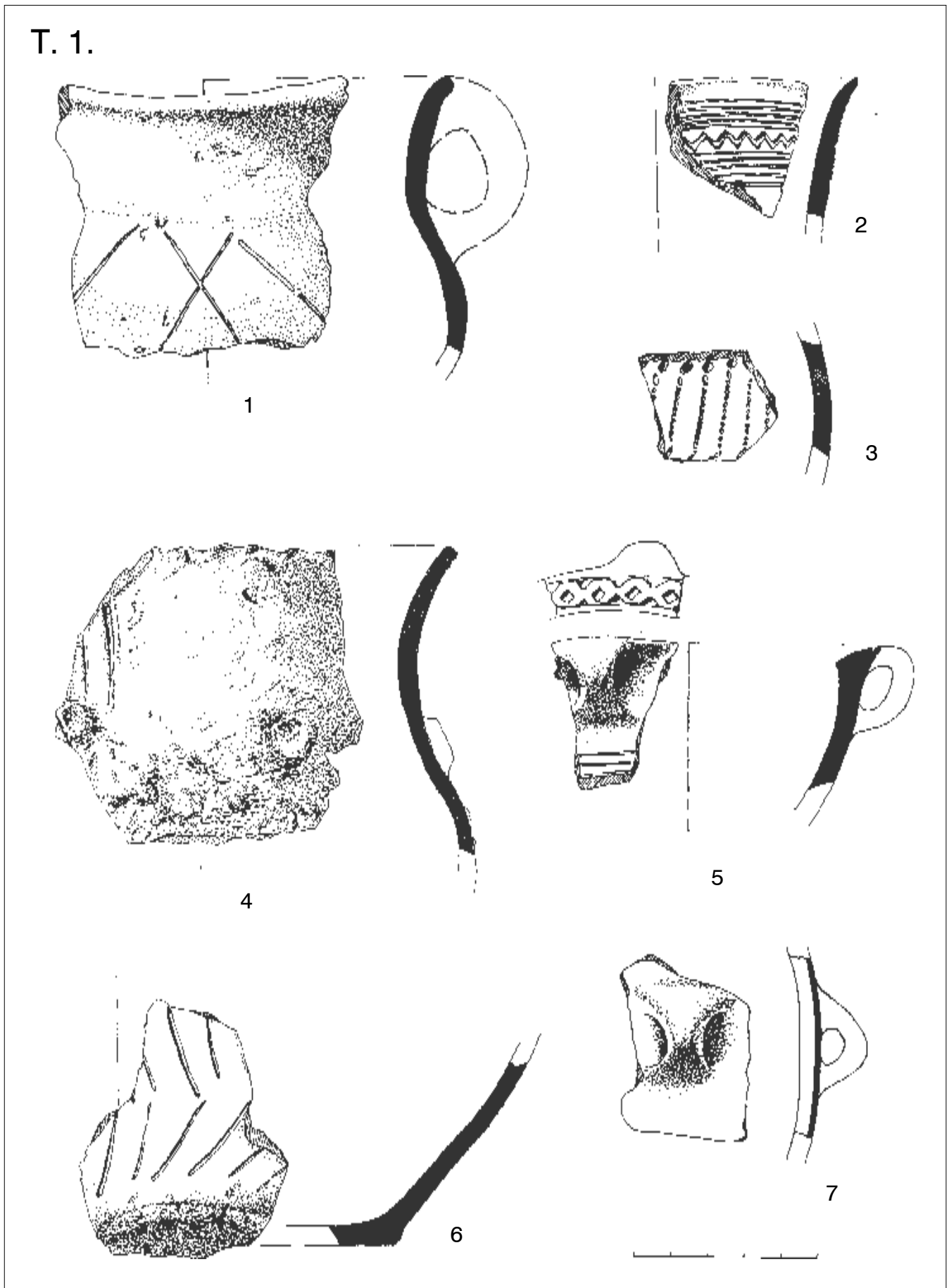
Unter den Dekorationstechniken kommen am häufigsten gestochene Bänder und einfache Ritzverzierungen, seltener eingeschnittene Verzierungen vor. Häufige Verzierung an Schüsseln ist die negative Abbildung des horizontalen Zickzackbandes (T. 4, 6, T. 5, 5), selten kommt aber auch das Schachbrettband (T. 3, 5) oder das horizontale Rillenmuster (T. 5, 6) vor. Die Amphoren sind oft mit einfachen gestochenen horizontalen und vertikalen Zickzacklinien verziert (T. 1, 2, T. 4, 2, T. 5, 2). Das Kettenmotiv kommt an der Lippe der Trinkschale (T. 1, 5) und am Bauch der Amphore (T. 5, 4) vor.

Besonders sei auf die Amphore mit zwei horizontalen Reihen von geritzten Dreiecken am Bauch hingewiesen (T. 4, 3). Äußerst selten ist die Verzierung mit den dicht aneinander gereihten horizontalen Rillen und dichten Winkelmustern (T. 3, 4).

Eine große Überraschung ist der erste Fund verzierter Konsekrationshörner von Vučedol (Sattelaltar) in der frühbronzezeitlichen Vinkovci-Grube 2 (T. 3, 3)²³⁻²⁶. Er zeugt von der Fortsetzung des Vor-indoeuropäischen Kults der Großen Mutter noch zu Beginn der Bronzezeit. Darüber hinaus erwähne ich als weiteres Argument aus der gleichen Periode auch die Keramikhörner und die Opferbestattung eines Rinderkopfes am Standort Rudina 1 (zwischen Koprivnica und Križevci), aus der C-Stufe der Vučedol-Kultur²⁸⁻²⁹. Das Modell eines Rades (T. 6, 7) sowie einer Hirschhornhacke (T. 6, 4) sind im Äneolithikum und in der Bronzezeit häufig, und Pfeile mit Einkerbung (T. 6, 5-6) sind für die frühe Bronzezeit charakteristisch.

In ihrer Frühphase reicht das Verbreitungsgebiet der Vinkovci-Kultur im Zwischenstromgebiet der Donau, Drau und Sava von Zemun in Ostserbien bis nach Ilok, Vinkovci, Đakovo und die Gegend von Našice in Slawonien. Gleichzeitig deckt die Vučedol-Kultur der C-Stufe das Gebiet von der Umgebung von Požega bis zur Linie Ludbreg–Staro Čiče (bei Zagreb) ab; sie ist in der frühen Phase der C-Stufe vom Fundort Apatovac vertreten, und in der späten Phase von Rudina 1, Martinac, Orovac und Ludbreg. Die Vinkovci-Kultur breitet sich später auch auf dieses Gebiet aus. Die B-Stufe der Vinkovci-Kultur besteht neben Vinkovci auch in Sarvaš⁶² sowie am Standort Delova bei Koprivnica⁶⁰. Unklar ist noch immer die chronologische Einordnung des Bebrina-Typus im Verhältnis zur B-Stufe der Vinkovci-Kultur.

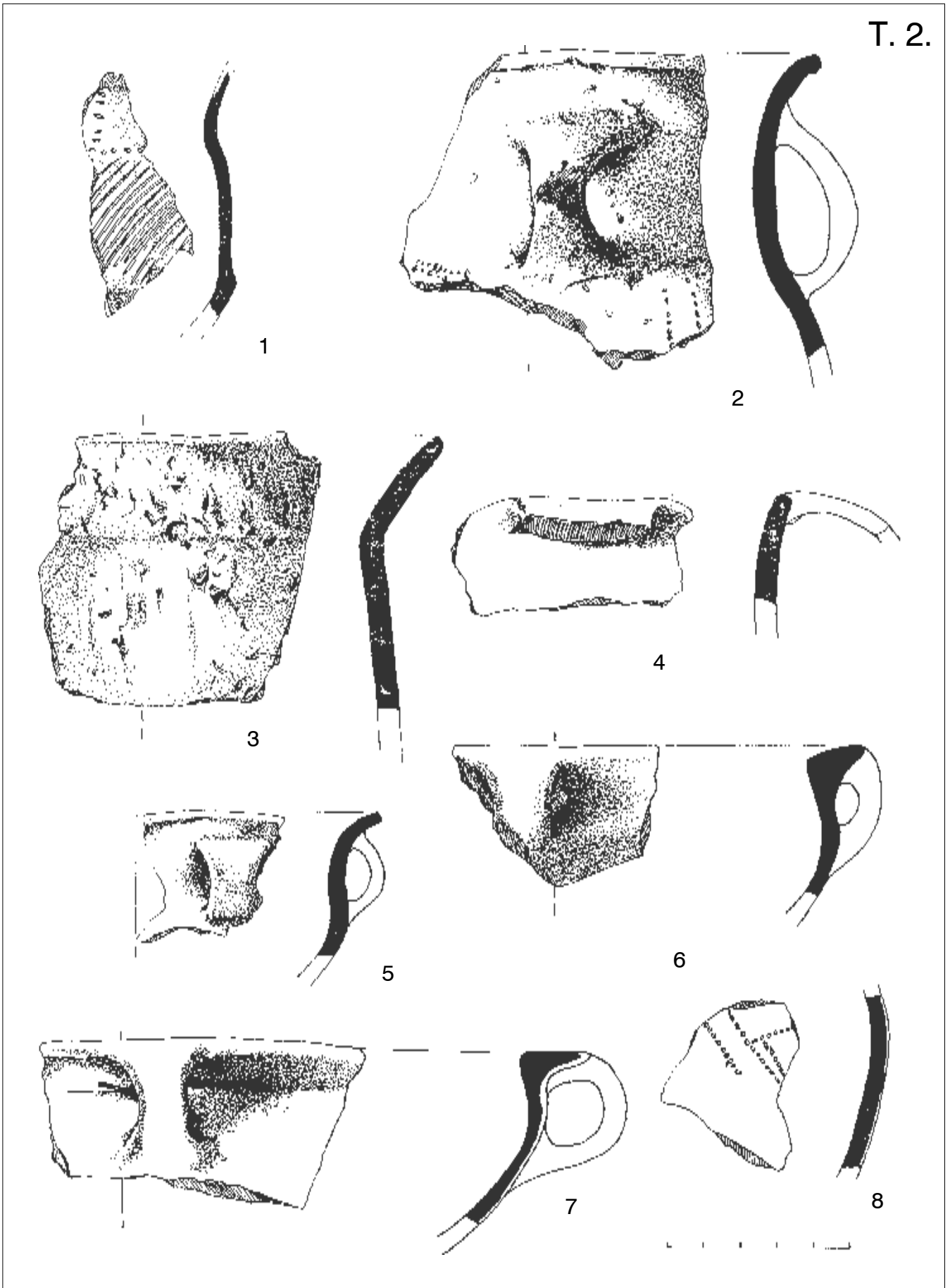
In einem Teil Westungarns, vor allem in der Baranya, ist die Situation mit der spätesten Vučedol- und der frühen Somogyvár-Kultur des gleichen Kultur-Komplexes (Vinkovci–Somogyvár) ähnlich, vor allem an den Standorten Lánycsók, Zók, Szava, Nagyarpad (selbständige Vučedol-Kultur oder als Import). Besonders wichtig ist die Siedlungsstelle Börzönce (Komitat Zala) in der Nähe der spätesten kroatischen Vučedol-Fundorte um Bjelovar, Koprivnica und Ludbreg. Verwandtschaften kommen auch in der lokalen westbosnischen Variante der spätesten Vučedol-Kultur (Siedlungsstelle Zecovi) sowie in einem Teil der Spät-Vučedol-Funde von Ig bei Ljubljana in Slowenien zum Ausdruck.

T. 1.: Đakovo - Grabrovac, 1997. Jama 1: 1-2, 4-7; Iznad jame 1: 3

T. 1.: Đakovo - Grabrovac, 1997. 1-2, 4-7: Grube 1; 3: oberhalb der Grube 1

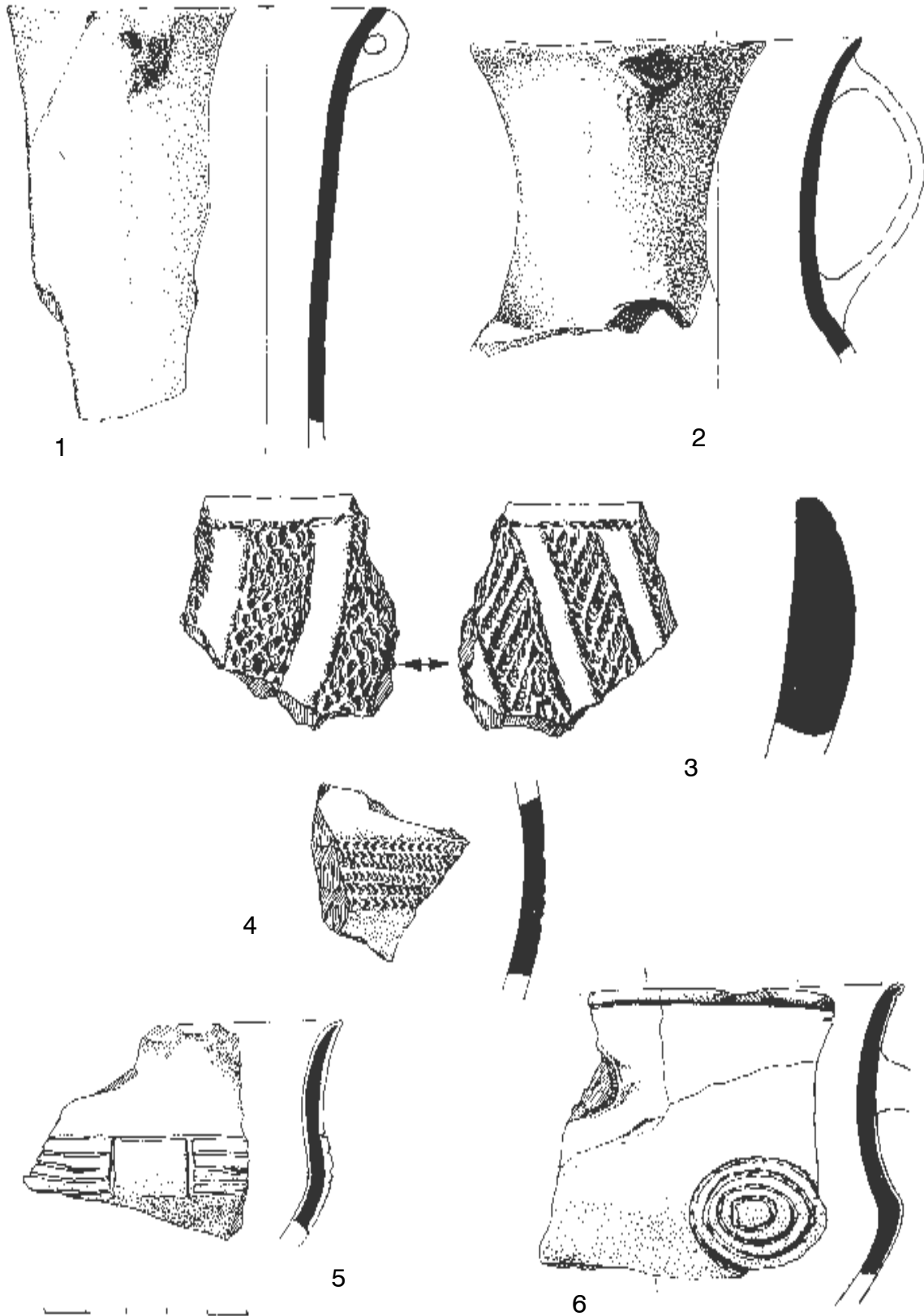
T. 2.

T. 2.: Đakovo - Grabrovac, 1997. Jama 1: 1-4; Jama 2: 5-8

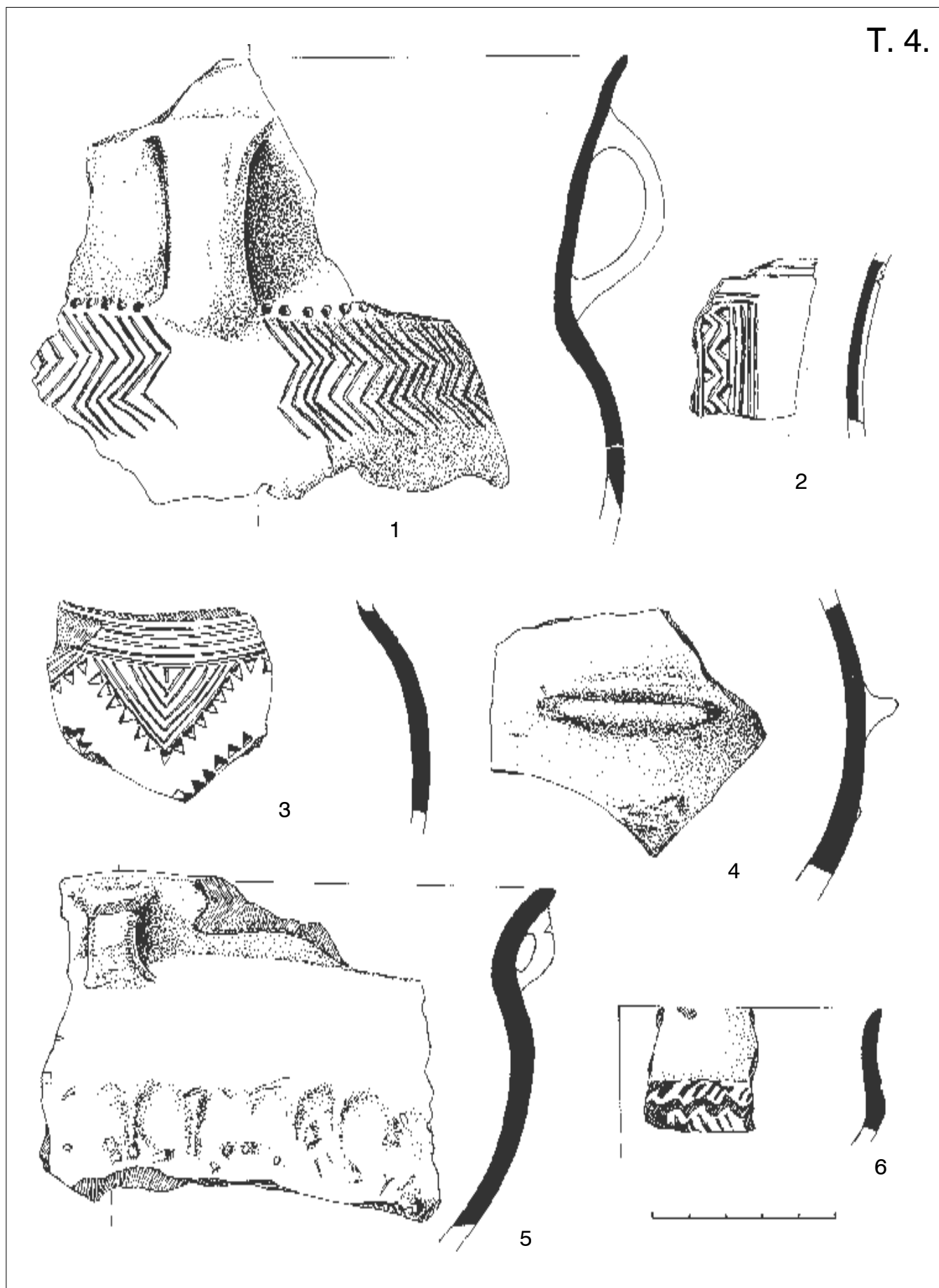
T. 2.: Đakovo - Grabrovac, 1997. 1-4: Grube 1; 5-8: Grube 2

T. 3.

T. 3.: Đakovo - Grabrovac, 1997. Jama 2: 1-6

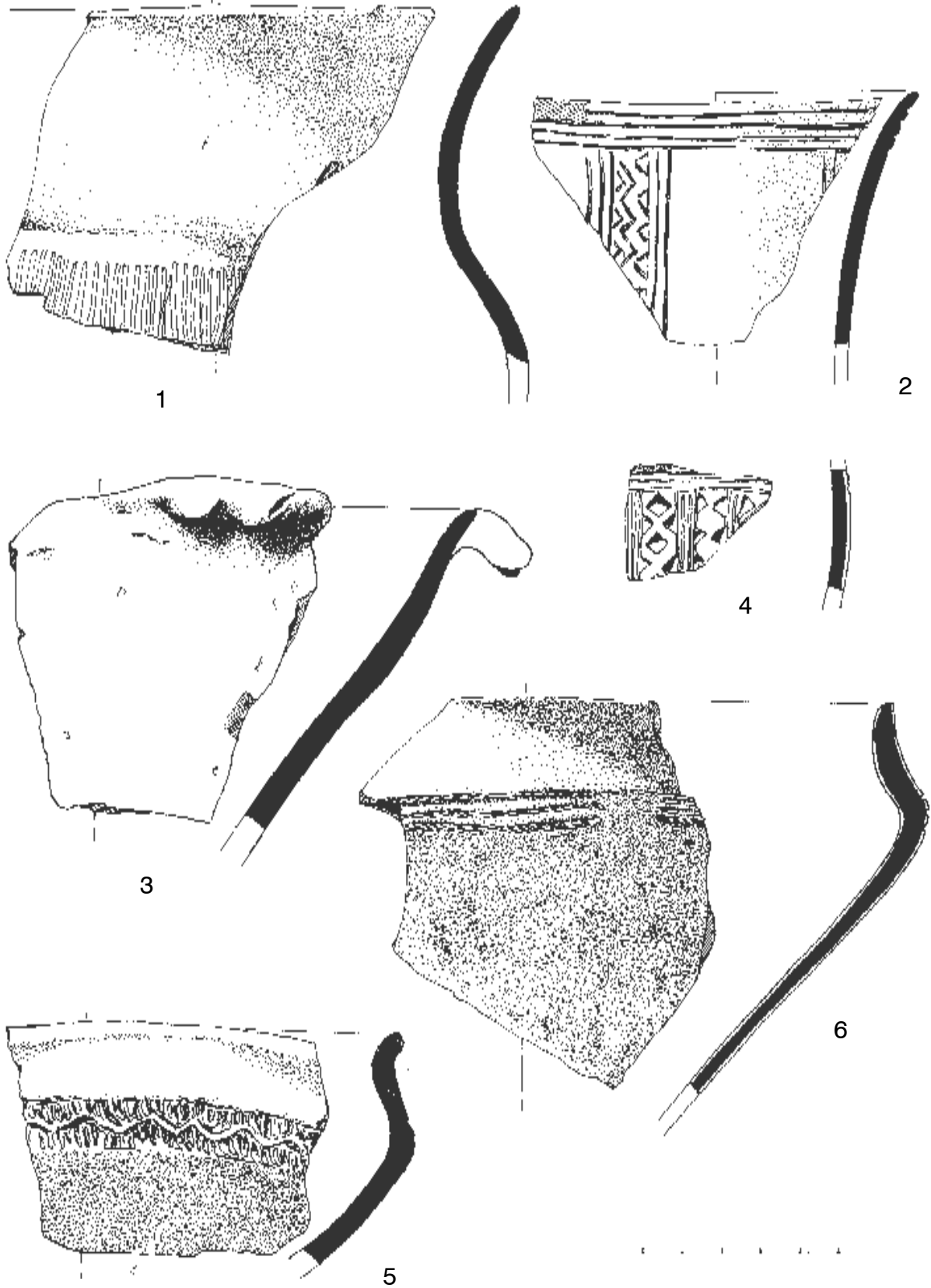
T. 3.: Đakovo - Grabrovac, 1997. 1-6: Grube 2

T. 4.: Đakovo - Grabrovac, 1997. Jama 2: 1-6

T. 3.: Đakovo - Grabrovac, 1997. 1-6: Grube 2

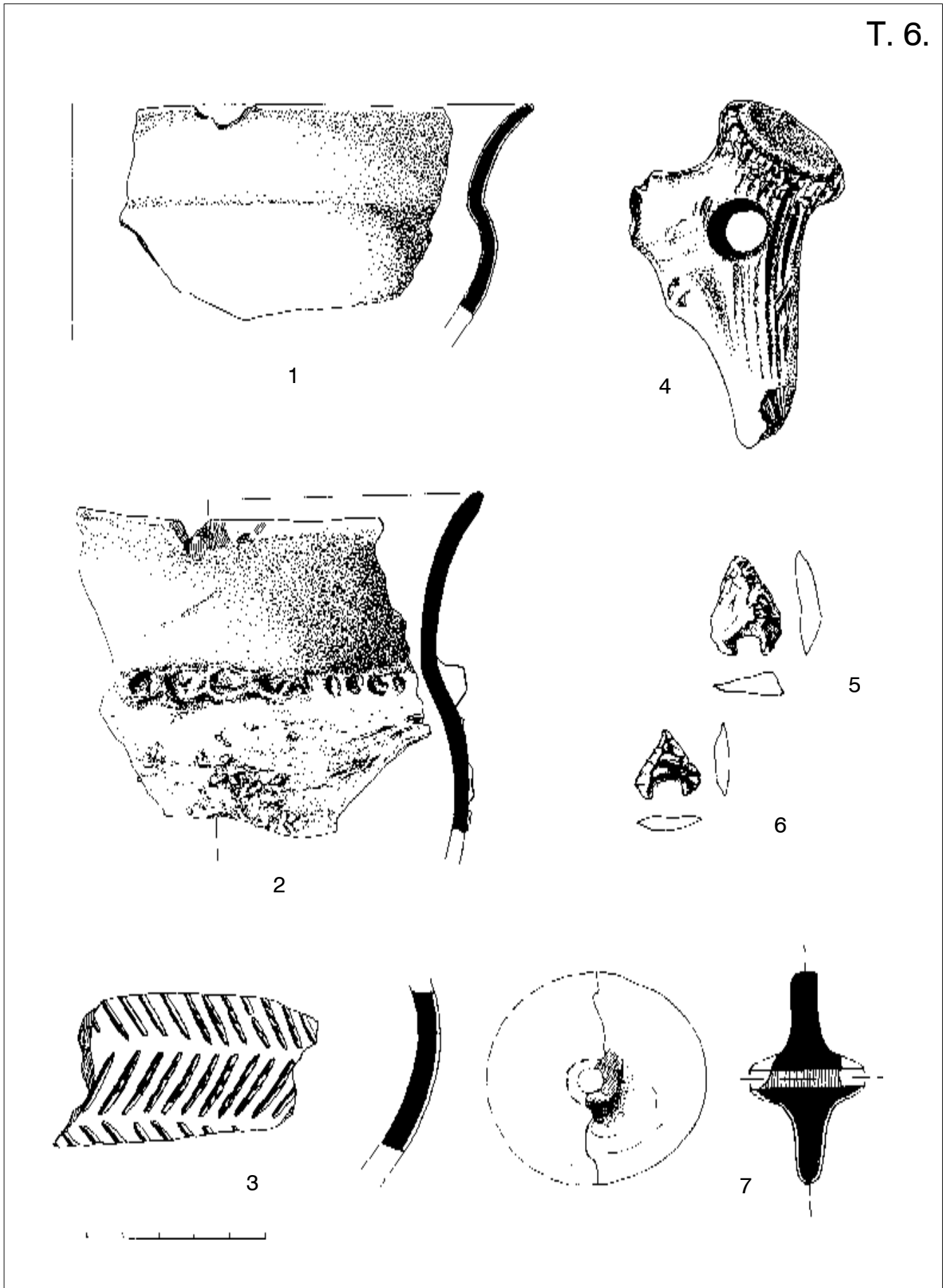
T. 5.

T. 5.: Đakovo - Grabrovac, 1997. Jama 2: 1-6

T. 5.: Đakovo - Grabrovac, 1997. 1-6: Grube 2

T. 6.

T. 6.: Đakovo - Grabrovac, 1997. Jama 3: 1-3; Jama 2: 4-7

T. 6.: Đakovo - Grabrovac, 1997. 1-3: Grube 3; 4-7: Grube 2

